

Олександр Маврін

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ В 1960-ті РОКИ В ЗАГАЛЬНОСОЮЗНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті розглядається розвиток української археології протягом 1960-х років та її особливості в умовах утвердження єдиних правил публікації історичних документів в СРСР. Аналізується процес розробки теорії та формування методології археології в «союзних» археологічних осередках у зазначений період. 1960-ті роки в радянській археології представляють окремий період. Його відмінною рисою є те, що вперше радянська археологічна наука спромоглася поставити питання теоретичного характеру, спробувала переосмислити методіку. Зміни в царині методіки видання були зумовлені не так зовнішніми обставинами, як перш за все змінами в середині археології, її готовністю перейти на вищий рівень розвитку, а саме, оформитися в самостійну науку. Українські радянські археологи спробували наповнити два ключові концепти археології – «історичне джерело» та «пам'ятка» національним змістом, зосередившись у 1960-х роках на мовознавчих аспектах історичних документів, писаних староукраїнською мовою.

Ключові слова: археологія, теорія, методіка, історичне джерело, писемна пам'ятка.

Попри те, що післявоєнний радянський період розвитку української археології було визначено П. С. Соханем як «духовний Чорнобиль»¹, він все ж не є суціль монохромним. 1960-ті роки якраз були «світлим» періодом досить активного розвитку науки в Українській РСР. Історіографія цього питання має певні структурні особливості. Поступ української радянської археології, як правило, прийнято розглядати в контексті розвитку загальносоюзної, вбачаючи елементи наслідування або впровадження новацій, започаткованих загальносоюзними археологічними центрами². Серед питань теоретико-методологічного плану фахівці досліджують переважно методіку видання історичних джерел³ або й загалом весь розвиток української радянської археології ототожнюють з видавничим процесом⁴. Таким чином, недослідженими залишаються питання теоретичного плану, причому як самої української радянської археології, так і загалом загальносоюзної. Відтак незрозумілими залишаються базові зміни в методології, що відбуваються в 1960-х роках. Визнаним є, що методіку визначає теорія. Теорія, за С. Шмідтом, це – визначення предмета. Методіка – це шлях дослідження цього предмета.⁵ З огляду на недостатнє висвітлення цих питань у вітчизняній науці власне нерозкритим залишається потенціал української археології.

Є підстави вважати 1960-ті роки в радянській археології окремим період. Його відмінною рисою є те, що вперше радянська археологічна наука спромоглася поставити питання теоретичного характеру, спробувала переосмислити методіку. Зміни в

© Маврін Олександр Олександрович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

царині методики видання були зумовлені не так зовнішніми обставинами, як, перш за все, змінами в самій археографії, її готовністю перейти на вищий рівень розвитку, а саме, оформитися в самостійну науку. І в цьому плані знаковою була робота М. Селєзньова «Предмет і питання методології радянської археографії»⁶. Хоча ця книжка хронологічно відноситься до попереднього періоду радянської археографії, але підняті в ній проблеми зацікавили радянських науковців лише в 1960-х роках, а справжнього розвитку набули в 1970-х.

Знаковість цієї роботи полягає в постановці питання, адже суто теоретичні проблеми про предмет і метод його дослідження ставляться тоді, коли практика готова перерости в окрему самостійну науку. Власне, саме це (постановка питання) і було новим у цьому дослідженні, хоча саме вирішення не відрізнялося новизною. У роботі М. Селєзньова ставиться питання загалом про важливість визначення предмета археографії, адже у предметі «виражається основна мета і основний зміст цієї дисципліни, загальна спрямованість її теорії»⁷.

Насамперед, досить декларативним є вступ до цієї книжки. В I-му розділі «Постановка питання» визначення предмета археографії здійснюється на основі положень природничих наук, зокрема використана робота І. Кузнєцова «До питання про визначення предмета сучасної фізики».⁸ Таким чином, базові наукометричні принципи М. Селєзньов бере з природничих наук. Уже сам по собі цей факт є цікавим. Головною особливістю природничих наук є те, що предмет їхнього дослідження – це об'єктивно існуюча реальність, а не штучно створений концепт. Такий об'єкт, як «історичне джерело», виданням якого займалася радянська археографія, як правило був результатом синтетичної роботи по перетворенню пам'ятки минулого на джерело потрібної інформації. Отже, орієнтуючись на природничі науки, необхідно було віднайти «природний» об'єкт. У кінці 1950-х років уперше за кілька десятиліть актуалізується термін «пам'ятка». Приходить він в основному з досліджень історії археографії дореволюційного періоду. Також актуалізують його філологи та фахівці з допоміжних історичних дисциплін. З часом вага цього терміна буде лише наростати. Зокрема, в 1990-х роках російські археографи в якості об'єкта археографії частіше будуть вживати саме цей термін, замість «історичне джерело», а семантика терміна «пам'ятка» стане окремим предметом дослідження.

Ще однією особливістю роботи М. Селєзньова було те, що в ній був представлений інший образ археографії як науки. Для цього дослідник використовує результати досліджень з історії археографії. Він подає визначення археографії, дане у першій половині XIX ст. П. Строевим. За цим визначенням, археографія займається вивченням і публікацією писемних пам'яток і є науковою практикою з широкими функціями⁹. Вона мала не лише едиційні, як сучасна М. Селєзньову радянська археографія¹⁰, але й польові і камеральні завдання. Таким чином, у 1960-х роках поле діяльності радянської археографії було значно вужчим, ніж дореволюційної, що в свою чергу підштовхувало дослідників до певних роздумів. Слід зауважити, що у 1970-х роках у 3-му виданні «БСЭ» серед опису завдань археографії з'являються збір і опис історичних документів¹¹. Разом із тим відповідна стаття в «Радянській історичній енциклопедії» зафіксувала зміну лише ставлення до дореволюційного періоду археографії з негативного на швидше позитивне.

Отже, дослідження М. Селєзньова засвідчило появу нових тенденцій у радянській археографії: актуалізація питання про предмет археографії та спроба його переосмислення. Це стосувалося і методики видання історичних документів. Проблема полягала в тому, що в результаті застосування останніх, викладених в «Основних правилах» 1945 р. та «Правилах» 1955 р., втрачалася велика частка історичної реальності. Документ почасти втрачав не лише свою індивідуальність але й документальність. Тому в 1960-х роках усе частіше лунають протести проти принципу вибіркової (одного з базових засад «Правил» 1955 року) при публікації документів. Не задовольняли ці методи перш за все ту частину археографів, що бачила очевидну підміну предмета дослідження. У 1960-х роках до невдоволення голосів археографів, що займалися давніми текстами, долучаються дослідники більш сучасних періодів. Останні ви-

магають, щоб навіть джерела масового характеру видавалися без застосування принципу вибірковості, оскільки спотворюється уявлення про їхнє побутування як певної сукупності¹². У ці ж роки з'являються непоодинокі статті науковців різних спеціальностей, невдоволених якістю археографічної продукції. Так, О. Мжельська, аналізуючи якість чотирьох видань Псковської судної грамоти, зроблених у радянську добу, відмічає суттєві порушення прав пам'ятки: модернізація цілого ряду аспектів, неправильний поділ тексту тощо. Дослідниця зазначає, що спрощена публікація пам'ятки з метою отримання певної інформації робить її непридатною для роботи філологів¹³. Принцип вибірковості й широкого узагальнення, що панував у методиці, не влаштував науковців і перш за все тих, для кого власне і була призначена археографічна публікація – істориків. Як зазначає І. Глебова: «Невдоволення професійних істориків станом археографічної бази породжувало дослідницький «негативізм» по відношенню до опублікованих джерел, недовіру до самого факту існування посередників між істориком і документом... археограф повинен був надати джерело «як факт», не претендуючи на інтерпретаторську роботу дослідника»¹⁴.

В археографії розпочалася тривала дискусія про «Типи, види і форми видання». Археграфи розділилися на два табори. Одні вважали, що потрібно змінити методику видання, орієнтуючись на особливості самої пам'ятки¹⁵. Цьому мав слугувати новий тип видань. Науковий тип, заявлений у правилах 1945 р. та 1955 р. із-за базового принципу вибірковості, покладений в основу методичних рекомендацій, втратив своє значення. У 1960-х роках його вже називають науково-вибірковим типом видання¹⁶. Власне, тому деякі археографи пропонують ввести новий – академічний тип видання. Дискусії і відверта критика змушують археографів переосмислювати ряд положень, зокрема: методи дотримання точної передачі тексту¹⁷; мінімізація принципу відбору в деяких типах видань¹⁸; диференційований підхід до археографічного оформлення тощо.

У той же час частина істориків продовжувала відстоювати думку про доцільність тематичних добірок історичних джерел, про необхідність дотримання принципу вибірковості, уніфікації, скорочення при необхідності тексту джерел¹⁹. Несподівану підтримку (видавати історичні джерела, а не пам'ятки) і поштовх для розвитку такої підхід здобув завдяки здобуткам кібернетики. У світлі теорії інформації, історичні пам'ятки вже розглядалися як носії інформації. На цій хвилі почали з'являтися нові методики перетворення пам'ятки на історичне джерело²⁰.

Підсумком дискусії став перегляд «Правил публікації історичних документів» 1955 р. і вироблення нових. Якщо правила видання історичних документів» 1955 р. продовжили започатковану «Основними правилами» тенденцію, то «Правила видання історичних документів в СРСР»²¹ виглядали певною альтернативою, навіть у деяких моментах контраверсією попередніх методичних розробок у царині едіційної археографії. Кардинальний поворот відбувся завдяки зміні базового принципу – диференційованому підходу до історичних документів. При цьому вибірковість перетворилася на локальний метод, прив'язаний до певного типу видання. Кардинально змінився базовий термін: замість «теми», почали орієнтуватися на «тип» видання. Від останнього залежав і вибір методики роботи з історичними документами. Найбільшого розвитку та змін у нових «Правилах» зазнав науковий тип видання.

Окрім наукового типу видань, були питання, що в «Правилах» 1969 р. зазнали суттєвого розширення. Це – робота з іншомовними текстами; специфіка роботи з документами, що належать до різних епох; особливості видання джерел радянської доби тощо. «Правила» 1969 року стали більш чутливими до індивідуальних особливостей пам'ятки. Враховувалась їхня часова відповідність; відтворювались особливості їхнього зовнішнього вигляду; було винесено ряд застережень по невтручання в текст документа і його деформації. Правила зорієнтовувалися на відтворення цілісності й самотності документа. Фактично до мінімуму був зведений принцип вибірковості.

У той же час напрацьовувались методики підвищення інформативності документа як історичного джерела. Зокрема це стосувалося табличної та регестової форми публікації документів. Були випрацьовані правила публікації статистичних матеріалів

– важливих джерел для радянської історичної науки. На нараді архівістів України, проведеній у 1962 році²², статистичні матеріали визнавалися «одним з наймогутніших знарядь соціального пізнання». Окрім того, в нових правилах знайшли відображення нові типи історичних джерел, що з'явилися в новітні часи²³.

В українській радянській археографії 1960-х років теж відбулися суттєві зміни, пов'язані з необхідністю перегляду змісту археографічної роботи. На таку необхідність уже у 1960 році вказав у своєму листі до редакції «Науково-інформаційного бюлетеня» В. Романовський. У статті «Вміло користуватися історичними джерелами»²⁴ він піднімає ряд проблем, характерних для української радянської археографії: вказує на основні недоліки вітчизняної археографії; окреслює основні вимоги до наукового типу видання; говорить про необхідність змінити підходи до публікації історичних джерел за певною тематикою; торкається системи цитування архівних документів. Критикуючи практику публікації історичних джерел, В. Романовський вказує на необхідність подолання примітивного підходу до формування збірок історичних джерел за певною тематикою. Треба публікувати не лише ті документи, що прямо підкріплюють тематику, але й альтернативні документи, що містять протилежну думку, таким чином дотримуючись принципу об'єктивності й неупередженості. Джерельні матеріали повинні дати історикам можливість отримати ґрунтовні докази: «Для цього треба передусім показати, що факти, на які посилається автор, характерні, численні, а не випадкові. Слід уникати посилань на поодинокі випадки, що носять, можливо, епізодичний характер, а залучити велику кількість документів, що підтверджують факти. Тоді сила аргументації матиме значно більшу вагу, переконливість. Забуття цих правил приводить до того, що наші історики, особливо молоді і недосвідчені, користуються так званим ілюстративним методом, суть якого полягає в тому, що автор для прикладу наводить один-два факти, які підтверджують його думку, й ігнорує десятки фактів, що суперечать їй...»²⁵. Для уникнення таких перекосів у роботі істориків археограф повинен забезпечити повноту передачі джерельного матеріалу, тому: «...археографам треба вивчити весь архівний матеріал, вибрати найбільш важливе для друку, а про решту документів повідомити коротко, виклавши їх зміст і давши наукову оцінку»²⁶.

Окресливши своє бачення наукового типу видання, В. Романовський у центрі уваги поставив пам'ятку як історичний об'єкт. Це зумовило необхідність відтворення і вивчення всіх аспектів, пов'язаних з нею: відтворення зовнішнього вигляду, точна передача тексту, публікація всіх варіантів тексту, вивчення історії побутування пам'яток тощо. Підсумовуючи, слід зазначити, що короткий лист В. Романовського став важливим етапом розвитку методико-теоретичних напрацювань у галузі української археографії, оскільки окреслив найважливіші напрямки розвитку археографічної думки в Україні у 1960-х роках, а саме: критика методики видання історичних джерел; робота над удосконаленням публікації історичних джерел; окреслення простору проблематики, пов'язаної перш за все з писемною пам'яткою. Про необхідність змін у публікації джерел і відходу від тематичних збірників говорять й інші дослідники²⁷.

Разом із тим частина істориків продовжувала розвивати тему публікації історичних джерел, вдосконалюючи напрацьоване. Найконцептуальніше цей напрям був представлений у працях В. Стрельського. Базовим у нього є такий принцип: публікація історичних джерел можлива, оскільки пам'ятки минулих епох є інформативними концептами. Такими вони є тому, що залишки минулого мають властивість відображати події минулого: «Розвиток історичної науки неможливий без знання джерел, що виконують роль своєрідного екрана, на який спроектований історичний процес»²⁸. Важливим тут є те, що теорія відображення інформації набуває в роботах В. Стрельського певного розвитку. Так, у дослідженні 1961 року «Основні принципи наукової критики джерел по історії СРСР» цього автора відображувальні властивості залишків минулого згадані в двох аспектах. Перший окреслюється в контексті загального визначення предмета джерелознавства і полягає він у тому, що невід'ємною властивістю залишків минулого є здатність відображати об'єктивну реальність²⁹. Другий аспект полягає в тому, що об'єктивна дійсність відображається в окремо взятих залишках

не повністю, а частково. Видові групи історичних пам'яток здатні відобразити лише «певні сторони історичного процесу властивим даному виду джерел способом»³⁰. Уже у праці «Теорія і методика джерелознавства історії СРСР» (К., 1968) властивість залишків минулого безпосередньо відобразити минуле підкреслюється образом екрану, а також підсилюється шляхом зведення уявлення про варіанти відображення історичної дійсності залишками минулого фактично до одного. Мова йде про традиційний для ХІХ ст. поділ пам'яток на історичні залишки й історичну традицію. Підсумовуючи викладені міркування, В. Стрельський зазначає: «...що історичними джерелами марксистсько-ленінське джерелознавство вважає пам'ятки, що виникли в конкретних умовах суспільного розвитку, органічно пов'язаних зі своїм часом, в яких так чи інакше фіксуються, відображаються реальні події і факти дійсності»³¹. Враховуючи ці обставини (властивість пам'ятки безпосередньо відобразити, а отже, й інформувати), відкриваються широкі можливості для археографії історичних джерел. Варто зауважити, що кожна епоха накладає свій відбиток на способи і форми подачі інформації, але ці деформації, як правило, усувалися за допомогою наукової критики історичних джерел. Таким чином, археографи, озброївшись критичною методикою, можуть видавати повноцінні історичні джерела, полегшуючи тим самим роботу історика. У той же час, окреслюючи обмежені можливості пам'яток у безпосередньому відображенні повної картини минулого (кожен із їхніх видів відображає лише певні сторони історичного процесу), автор підсилює базовий принцип радянської археографії – вибірковість. Адже вибіркове, часткове, обмежене відображення є головною властивістю історичних залишків. Навіть якщо археографічні підходи зміняться, все одно публікація документів відобразить лише окрему сторону історичного минулого, не даючи уявлення про «всю сукупність явищ суспільного життя, всі його взаємозв'язки і взаємозумовленості»³². Щодо самої археографії, то протягом 1960-х років її характеристики в працях В. Стрельського не змінилися: археографія займається виданням і розробкою принципів видання історичних джерел.

Несподіваний імпульс для розвитку концепту «археографія історичних джерел» у 1960-х роках надала кібернетика. Саме в світлі теорії інформації свідчення минулого розглядалися винятково як носії інформації. Успіх серед спеціалістів історичних досліджень із застосуванням кібернетичних методик забезпечив популярність і цій ідеї. Цей метод швидко поширився і в Українській РСР³³. В провідному фаховому періодичному виданні «Український історичний журнал» певний час навіть існувала спеціальна рубрика «Математику на службу історичній науці». Фактично за кілька років українські дослідники змогли віднайти власний напрям у цьому перспективному полі досліджень, що дало можливість говорити про «київську школу» впровадження кібернетичних методик до історичних досліджень³⁴.

Продуктивність ідеї застосування кібернетичних методик полягала в тому, що за короткий час потрібна інформація вилучається з великої кількості джерел³⁵. Найпридатнішим для перших експериментів виявились статистичні джерела, а найзручнішими темами – «соціально-економічна проблематика історичної науки, стосовно до якої нагромаджено великий комплекс цінних історико-статистичних джерел»³⁶. Нові методики давали великі можливості для побудови історичних моделей³⁷. З огляду на цей факт, а також на те, що подібні джерела були базовими для марксистського варіанту історичної науки, методика публікації масових джерел у 1960-х на початку 1970-х років була однією з провідних тем у радянській загалом і в українській зокрема археографії. Також актуальною була розробка методики надання історичним джерелам статистичного характеру для зручної обробки інформації. У свою чергу постало питання про публікацію джерела масового характеру у вигляді «скороченої публікації». «Малі форми публікацій», «публікації документів у витягах» – теми, що набули в цей час також певної популярності. Чому саме запровадження кібернетичних методик активізувало ці теми? Справа в тому, що для їхнього застосування треба було певним чином підготувати інформацію, «відформатували» текст історичного документа³⁸. Застосування обчислювальних машин у джерелознавстві вимагало виконання певних дій з «підготовки» історичного джерела. Наприклад, для застосу-

вання методу В. Устинова масові джерела необхідно було подати у вигляді таблиць³⁹. Таке дослідження кількісних відношень за допомогою арифметичних можливостей обчислювальної машини вимагало вибіркового підходу до інформації, ігнорування полісемії та інформативної різноплановості історичних джерел. Таким чином, щоб публікація історичних джерел була корисною для застосування новітніх технологій, треба спростити їхній інформаційний потенціал, залишивши лише все важливе по темі дослідження. Саме тому в цей час обґрунтовується раціональність і корисність публікацій у вигляді реґест, таблиць, витягів тощо⁴⁰.

Певним відображенням інформаційного підходу до історичних документів став розвиток методу передачі текстів методом транскрипції. Історичні документи розглядалися тут як інформаційні одиниці. Один із розробників цього методу в Українській РСР О. Бевзо у статті «Про правила друкування історичних документів, писаних українською мовою...» зазначає: «Головним завданням при передачі старого письма способом транскрипції є, безумовно, точне зберігання змісту документа»⁴¹.

Проте такий «інформаційний» підхід не вирішував головного питання археографії 1960-х років: вироблення адекватної форми публікації, що представляла історичний документ у його цілісності й природному контексті. Спрощений підхід не усував головної особливості пам'ятки минулого – полісемію, багатшаровість інформації. На ці особливості змушені були звернути увагу й прихильники впровадження кібернетичних методик дослідження в історію⁴². Саме на врахування цих особливостей пам'яток і пристосування до них логічних можливостей ЕОМ були спрямовані зусилля київських дослідників: «Другий напрям, що сформувався переважно в Україні, в Києві, основну свою увагу скеровує на методи точного дослідження якісних відношень. В даному випадку дослідники, відштовхуючись від досягнень математичної лінгвістики, орієнтуються на застосування в сфері історичних студій таких галузей математики як теорія інформації, теорія множин, а особливо – математичної логіки»⁴³. Нові тенденції в радянській археографії були пов'язані все ж не зі спрощенням публікації, а навпаки з її ускладненням. Тому поряд із надзвичайною популярністю методів скороченої публікації наростає і вал критики. Частина археографів виступала загалом проти будь-яких скорочень⁴⁴. Деякі – проти вибіркової в окремих групах документів. Зокрема, проти вибіркової публікації газетних статей: «У всіх відомих збірниках велика питома вага матеріалів з газет... Чи не настав час відмовитися від вибіркового передруку повідомлень з більшовицьких газет й перевидати ці газети повністю?»⁴⁵. Частина заперечувала лише певні форми скороченої публікації. В Україні противником скороченої форми публікації джерел, а особливо табличного методу, був Я. Дашкевич. За його думкою, археограф повинен мати справу лише з публікацією тексту документа: «Всяке препарування тексту не має нічого спільного зі справді науковим археографічним опрацюванням»⁴⁶. Дослідник зазначає, що опрацювання документів у вигляді таблиць – джерелознавчий метод, але ніяк не археографічний. Отже, в основі ці дві науки мають різні предмети. Для джерелознавства – це інформаційний концепт, тому на основі історичних документів можна утворювати таблиці для кращої концентрації потрібної інформації, а для археографії важливо представляти документ як факт історії, як історичне явище. Я. Дашкевич належав до тих фахівців, що вимагали іншого підходу до публікаторської діяльності, що була спрямована не так на забезпечення історичної науки джерелами, як на публікацію пам'ятки старовини. Багато в чому формуванню уявлень про останню посприяла діяльність в Україні Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, очолюваного в 1953 – 1962-му роках І. Крип'якевичем. В усіх своїх статтях, присвячених допоміжним історичним дисциплінам, цей учений орієнтується саме на пам'ятку. За таким підходом розвиток допоміжних історичних дисциплін дасть можливість об'єктивніше, точніше представити пам'ятку в археографічній публікації. У статті І. Крип'якевича «Допоміжні дисципліни історії в науковій роботі архівів» представлена саме така видавнича культура, де пам'ятка представлена зовнішніми і внутрішніми особливостями, де відтворений її вигляд, постає зовсім іншим об'єктом і передбачає інший рівень археографічних досліджень. У той же час розвиток української дипломатики,

сфрагістики, палеографії формували уявлення про те, що українські пам'ятки мають свої особливі риси і становлять предмет окремого дослідження, відмінного, наприклад, від дослідження аналогічних російських пам'яток.

Важливим етапом у становленні уявлення про українські пам'ятки як про окремий об'єкт дослідження стала розробка правил передачі тексту пам'яток, писаних українською мовою. Є підстави вважати, що вперше в українській радянській археографії такий підхід до історичного документа як до пам'ятки був унормований в «Правилах видання пам'яток української мови XIV – XVIII ст.» М. Пещак та В. Русанівського. В цьому відношенні «Правила» мають досить промовисту назву, в якій фігурує слово «пам'ятка». Було заявлено, що писемні залишки минулого є пам'ятками історії. Тому їхнє видання має носити ряд особливих рис, а саме, якомога точніше передавати як внутрішній, так і зовнішній вигляд пам'ятки. У цьому плані важливими є такі параграфи, як «Порядок видання і коментування пам'яток», «Палеографічний аналіз пам'ятки» та «Зауваження до змісту пам'ятки». Палеографічний аналіз пам'ятки охоплює дуже широке коло питань, частину яких лише умовно можна віднести до палеографічних. Тут слід окреслити таке коло: це – оформлення заголовка, до якого входять окремі зауваги; аналіз матеріалу та його особливостей, на якому написана пам'ятка (якість, водяні знаки), що потрібно для визначення хронології недатованих пам'яток; характеристика печаток; стан збереженості пам'ятки; розмір документа; опис оправи (матеріал, оформлення, стан збереження; коли і ким була оправлена книжка); «характеристика застібок, зшитків тощо, вказується колір (а де можливо, і матеріал) чорнила та фарб, якими написана пам'ятка»⁴⁷; загальна характеристика письма пам'ятки; місце зберігання та історія публікованого документа як пам'ятки, а також історія її побутування⁴⁸; особливості публікації уривка пам'ятки або частини якогось цілісного документа; місце написання, особа писаря, особа, якій належала пам'ятка; спосіб передачі дат; вказується наявність малюнків, візерунків, нот і дається «їх найзагальніший опис»⁴⁹. Окрім того: «У передмові до видання дається палеографічний і текстовий опис не тільки основного тексту пам'ятки, але і його варіантів»⁵⁰. «Правила» М. Пещак і В. Русанівського вплинули також на подальший розвиток науково-критичного методу, за допомогою якого в Україні в основному видавали історичні джерела. Зокрема, це стосується методики, запропонованої Я. Дзирою. Тут слід зазначити, що цим та іншим аспектам передачі текстів, писаних староукраїнською мовою, планується присвятити окреме дослідження.

Отже, в 1960-х роках були здійснені важливі зрушення в бік переосмислення предмета дослідження. Радянські теоретики (М. Селєзньов) у своїх роботах поставили ряд запитань, що вказували – попередній концепт «історичне джерело» як предмет археографічного дослідження фактично вичерпав свій потенціал. Пошуки нового предмета дослідження активно розгорнулися в 1970-х роках, але вже в 1960-х були всі ознаки кризи, що поступово охоплювала теорію археографії. Вона торкнулася перш за все методики видання історичних документів. Через широку дискусію про «Типи, види і форми видання» радянським археографам удалося переглянути попередні принципи, зробивши нові «Правила видання» 1969 року більш чутливими до потреб відтворення власне історичного документа як пам'ятки епохи. У той же час завдяки ряду причин нового імпульсу в ці роки набув розвиток теорії про «історичні джерела» як головний предмет дослідження радянської археографії. Ці два напрямки знайшли відображення й в українській радянській археографії. У той же час українські радянські археографи спробували наповнити ці два концепти («історичне джерело» та «пам'ятка») національним змістом, головне зосередившись у 60-х роках на мовознавчих аспектах історичних документів, писаних староукраїнською мовою.

1. Сохань П. С. Стан і перспективи розвитку української археографії // Український археографічний щорічник. Вип. I / П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1992. – С.15.

2. Прилепішева Юлія Анатоліївна. Археографічна діяльність українських установ України в (1946-1991). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історич-

них наук за спеціальністю 07.00.06. – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – К., 2003. – Арк. 101-123.

3. Бутич І. Л. Література до історії української археографії // Історичні джерела та їх використання. – К.: Наук. Думка, 1968. – Вип. 3. – С. 161-170.; Прилепішева Ю. А. Вк. пр.

4. Дмитрієнко М. Ф. Археографічна робота в АН УРСР // Український історичний журнал. – 1969. – №3. – С. 27-33.; Швидько А. К. Этапы развития советской археографии на Украине и их особенности // Теоретико-методологические вопросы развития советской исторической науки. – Днепропетровск, 1987. – С. 42-51.

5. Шмидт С. О. Некоторые вопросы развития советской археографии // Археографический ежегодник за 1978 год. – М., 1979. – С.132-141/

6. Селезнёв М. С. Предмет и вопросы методологии советской археографии. – М., 1959. – 44 с.

7. Там само. – С. 5.

8. Там само.

9. Там само. – С. 8.

10. Большая советская энциклопедия – М.: Большая советская энциклопедия, 1950, изд. 2-е. – Т. 3. – С164

11. Большая советская энциклопедия / под ред. А. Н. Прохорова. – 3-е изд. – М.: Советская Энциклопедия, 1970. – т. 2. – С. 280.

12. Губенко М. П., Литвак Б. Г. Конкретное источниковедение истории советского общества // Вопросы истории. – 1965. – № 1. – С. 3-16.

13. Мжельская О. С. К вопросу об издании древнерусских памятников (критический обзор изданий Псковской судной грамоты за советский период) // Учёные записки Ленинградского гос. университета. – Л., 1962. – Серия филологических наук. – Вып. 61. – С. 228-241.

14. Глебова И. Археография: попытка определения дисциплинарного статуса // Архивознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2005. – Вип. 7. – С. 69.

15. Булыгин И. А., Рейхберг Г. Е. О типах, видах и формах публикации документов // Исторический архив. – 1960. – №5. – С. 148 – 154; Литвак Б. Г. Назревшие вопросы археографии документов советской эпохи // Исторический архив. – 1960. – № 2. – С. 186-195; Селезнёв М. С. О некоторых вопросах советской археографии // Исторический архив. – 1960. – № 4. – С. 189-196; Эпштейн Д. М. О видах публикации исторических источников // Советские архивы. – 1970. – № 3. – С. 50-56.

16. Чугаев Д. А. О методике археографии советской эпохи // Археографический ежегодник за 1962 год. – М., 1963. – С.359-365.

17. Булыгин И. А. О передаче текстов документов советской эпохи // Проблемы источниковедения. – М., 1963. – Вып. 11. – С. 67-79.

18. Чугаев Д. А. Вк. пр.

19. Шепелев Л. Е. О некоторых особенностях подготовки к изданию документальных материалов по истории экономики России периода империализма // Вопросы архивоведения. – 1960. – № 7. – С. 49-54; Носова И. И. Типы, виды и формы документальных изданий и подготовка научно-популярных сборников документов // Вопросы архивоведения. – 1964. – № 3. – С. 55-59.

20. Арапова Л. И., Рудельсон К. И. Новый этап развития советской археографии // Вопросы истории. – 1971. – № 6. – С. 55-69.

21. Правила издания исторических документов в СССР. – М., 1969. – 112 с.

22. Народа архівістів Української РСР // Науково-інформаційний бюлетень. – 1962. – № 4. – С. 4.

23. Волков Л. П. Архивные фотодокументы и пресса // Советские архивы. – 1966. – № 2. – С.93-96.

24 Романовський В. (Ставрополь) Вміло користуватися історичними джерелами // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1960. – № 2. – С. 45-47.

25. Романовський В. Вк. пр. – С. 47.
26. Там само. – С. 46.
27. Бутич І. Л. Научно-публикаторская деятельность историков-архивистов УССР // Вопросы архивоведения. – 1962. – № 3. – С. 32-38; Шаталіна Є. П. Ще про типи, види й форми публікацій // Архіви України. – 1967. – № 6. – С. 29-31; Сарана Ф. К. Фототипічне перевидання творів Т. Г. Шевченка // Архіви України. – 1966. – № 2. – С. 72-73.
28. Стрельский В. И. Теория и методика источниковедения СССР. – К.: Из-во Киевского ун-та, 1968. – С. 15.
29. Стрельский В. И. Основные принципы научной критики источников по истории СССР. – К.: Из-во Киевского ун-та, 1961. – С. 6.
30. Там само. – С. 6.
31. Стрельский В. И. Теория и методика... – С. 17.
32. Стрельский В. И. Основные принципы... – С. 6.
33. Брайчевский М. Ю. Машинный библиографический поиск в области археологии Украины. – К., 1963; Добров Г. М. Вк. пр.; Коваленко Л. А. З досвіду програмування навчального матеріалу в історії // Український історичний журнал. – 1965. – № 2. – С. 79-86; Брайчевський М. Джерелознавство і кібернетика // Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – К., 1965. – С. 280-298; Добров Г. М., Смирнов Л. П. Про підготовку і кодування історико-наукової інформації для її обробки на обчислювальних машинах // Український історичний журнал. – 1965. – № 3. – С. 105-108.
34. М. Б[райчевський]. Перша наукова конференція «Кібернетика і методи історичного дослідження» // Український історичний журнал. – 1965. – № 8. – С. 153.
35. Добров Г. М. Машинні методи... – С. 96.
36. Добров Г. М. Машинні методи... – С. 97.
37. Там само. – С. 99.
38. Саме так називалася доповідь М. Брайчевського на першій конференції з проблем запровадження комп'ютерних технологій в історичну науку: «Методи формалізації історичного матеріалу» Див.: Брайчевський М. Перша наукова конференція «Кібернетика і методи історичного дослідження» // Український історичний журнал. – 1965. – № 8. – С. 153.
39. Добров Г. М. Рец. В. А. Устинов. Применение вычислительных машин в исторической науке (для анализа массовых источников). – М., Из-во «Мысль», 1964. – 231 с. // Український історичний журнал. – 1965. – № 2. – С. 139.
40. Шаталіна Є. П. про деякі питання передачі тексту документів радянського періоду // Історичні джерела та їх використання. – К.: Наукова думка, 1964. – Вип. 1. – С. 37-51; Місюра В. П. Про скорочену публікацію документів // Там само. – С. 167-173; Людковський Ш. С. Про підготовку публікації з історії радянського суспільства // Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін: Друга секція. – К., 1965. – С. 178-192.
41. Бевзо О. А. Про правила друкування історичних документів, писаних українською мовою в XVI – XVIII ст. // Вісник Академії наук Української РСР. – 1958 – №2. – С. 22.
42. Брайчевский М. Автоматический поиск полисемантических документов (с использованием ЭЦВМ) // Применение электронно-вычислительных устройств в исследовании по истории науки и техники. – М., 1965. – С. 153-161.
43. М. Б[райчевський]. Перша наукова конференція «Кібернетика і методи історичного дослідження» // Український історичний журнал. – 1965. – № 8. – С. 153.
44. Дашкевич Я. Новий збірник статей, присвячений спеціальним історичним дисциплінам // Архіви України. – 1966. – № 1. – С. 64-69.
45. Варшавчик М. А. Документы по истории Великого Октября на Украине // Исторический архив. – 1958. – № 5. – С. 201.
46. Дашкевич Я. Новий збірник статей, присвячений спеціальним історичним дисциплінам // Архіви України. – 1966. – № 1. – С. 66.

47. Пещак М. М., Русанівський В. М. Правила видання пам'яток української мови XIV – XVIII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 31.

48. Там само.

49. Там само. – С. 32.

50. Там само.

В статье рассматривается развитие украинской археографии на протяжении 1960-х годов и ее особенности в условиях утверждения единых правил публикации исторических документов в СССР. Анализируется процесс разработки теории и формирование методологии археографии в «союзных» археографических центрах в указанный период. 1960-е годы в советской археографии представляют отдельный период. Его отличительной чертой является то, что впервые советская археографическая наука смогла поставить вопросы теоретического характера, попыталась переосмыслить методологию. Изменения в области методологии издания были обусловлены не столько внешними обстоятельствами, сколько, прежде всего, изменениями в самой археографии, ее готовностью перейти на более высокий уровень развития, а именно, – оформиться в самостоятельную науку. Украинские советские археографы попытались наполнить два ключевых концепта археографии – «исторический источник» и «достопримечательность» национальным содержанием, сосредоточившись в 1960-х годах на языковедческих аспектах исторических документов, написанных староукраинским языком.

Ключевые слова: археография, теория, методика, исторический источник, письменный памятник.

The article deals with the development of Ukrainian archeography during the 1960s as well as its specific features in the conditions of the adoption of united rules for the publication of historical documents in the USSR. The process of development of the theory and formation of the methodology of archeography in the «Union» archeographic centers during the specified period is analyzed. The 1960s in the Soviet archeography represent a separate period. Its distinctive feature is that for the first time the Soviet archeography succeed to raise the theoretical issues, tried to rethink the methods. Changes in the field of the methods of the publication were conditioned not by external circumstances, but first of all by changes in archeography itself, by its readiness to move to a higher level of development, namely, to become an independent discipline. Ukrainian Soviet archeographers have tried to fill two key concepts of archeography namely, «historical source» and «monument» with national content, focusing in the 1960s on linguistic aspects of historical documents written in the old Ukrainian language.

Key words: archeography, theory, methodology, historical source, written monument.

